

בפרשת בא מצווה אותנו התורה על פדיון פטר חמור (שמות יג, ג):

וְכָל פֶּטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְּשֶׁה, וְאִם לֹא תִפְדֶּה וְעִרְפְּתָו.

מדוע מצווים אנו לפדות דוקא את החמור (מכל הבהמות הטמאות)? מספר תירוצים לכך.

כבר הגמרא נדרשת לשאלה זו במסכת בבכורות (ה' ע"ב):

אמר ר' חנינא, שאלתי את ר' אליעזר בבית מותבא רבא: מה נשתנו פטרי חמורים מפטרי סוסים וגמלים? אמר ליה: גזירת הכתוב היא, ועוד, שסייעו ישראל בשעת יציאתם ממצרים שאין לך כל אחד ואחד מישראל שלא היו עמו תשעים חמורים לובים טעונים מכספה וזהבה של מצרים.

רבי אליעזר מלמדנו שהטעמים למצוות פטר חמור הם: א. בגלל גזרת הכתוב. ב. משום שביציאת מצרים לקח כל אחד מישראל בעזרת החמורים משא של 90 חמורים "לובים",¹ שעם ישראל לקחו מביזת מצרים או מביזת הים.²

לכאורה קשה על הגמרא בבכורות: בדרך כלל, כשאין טעם לדבר, אומרים שהוא "גזירת הכתוב". כאשר יש טעם לדבר, אין צורך לומר שהוא "גזירת הכתוב". אם כן, כיון שהגמרא מביאה טעם לפדיון בכורות (שסייעו לישראל), מדוע הגמרא אמרה תחילה שזוהי גזירת הכתוב?

עונה על כך החפץ חיים (על התורה): קיום המצוות שלנו לא תלוי בטעם. צריך לקיים כל מצוה מפני שכך ציוונו הבורא, ורק אחר כך לחפש טעמים. לכן לפני שהגמרא הביאה טעם, היא קודם כל הדגישה, שזוהי גזירת הכתוב, בלי תלות בטעם! רמז לדבר בתפילת "אין כאלוקינו":

אין כאלוקינו, אין כאדונינו, אין כמלכנו, אין כמושיענו.

מי כאלוקינו, מי כאדונינו, מי כמלכנו, מי כמושיענו.

קודם מביאים את ההנחה האמונית הסופית ש"אין כאלוקינו", ורק אחרי ההנחה הזאת, אפשר לשאול שאלות - "מי כאלוקינו".

¹ א. מוצאם מלוב, והם חזקים (תוספות), ב. מלשון מעולים (רש"י).

² יש מסבירים שהשלל הרב שנפל לים היה זה כשכר למים ממכת הדם: בגלל שהמים צייתו ונהפכו לדם ממכת דם, הם קבלו על כך שכר, וקבלו ביזה רבה שנפלה לים - ואחר כך עברה הביזה לידי ישראל.

כעין זה כותב גם הרמב"ם (הלכות תשובה פ"ג ה"ד):

אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו - כלומר: עורו ישנים משנתכם, ונרדמים הקיצו מתרדמתכם, וחפשו במעשיכם, וחזרו בתשובה, וזכרו בוראכם. אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל - הביטו לנפשותיכם, והטיבו דרכיכם ומעלליכם, ויעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה.

ממש כפי שכותבת הגמרא גבי פטר חמור, כותב הרמב"ם גבי תקיעת שופר: אף על פי שהתקיעה היא גזרת הכתוב, רמז יש בו "עורו ישנים משנתכם... וחזרו בתשובה". תקיעת השופר, כמו כל מצוה, היא קודם כל גזירת הכתוב, ומעבר לכך יש בה טעם, וכנ"ל.

טעם נוסף למצוות פדיון פטר חמור מופיע ב'משך חכמה' בפרשת בא (יג, יג):

וכל פטר חמור תפדה בשה (ואם לא תפדה וערפתו). וכל בכור אדם בבניך תפדה. בגמרא (בכורות ה, ב), שאל רבי עקיבא את רבי אליעזר: מה נשתנו פטרי חמורים? ובירושלמי שקלים: אתם מכרתם בכורה של רחל בעשרים כסף, אף אתם תנו בעד בכורכם חמשה שקלים - עשרים גרה. והוא פלא, אם נענשו עבור זה, מדוע שבת יוסף צריך ליתן חמש סלעים, ולמי - לשבטו של לוי שהוא היה המוכר?! אם לא שהכוונה שאתם הסכמתם שפדיון אדם חמשה סלעים, לכן יקח לו פדיון נפש אדם חמשה סלעים, ולא יותר מכפי שקצב בדמיו.

ה'משך חכמה' מביא ירושלמי שמנמק מדוע עושים פדיון הבן: מאחר והאחים מכרו את יוסף בכורה של רחל, "על מוכרם בכסף צדיק" בעשרים כסף, לכן צריך לעשות פדיון הבן בעשרים כסף.

ה'משך חכמה' מקשה על כך: מדוע גם בכורים משבט יוסף צרכים לעשות פדיון הבן? ובפרט קשה: למי נותנים הבכורים משבט יוסף את כסף הפדיון? לבני לוי (הכהנים) שהיו שותפים למכירה!

תחילה מבאר ה'משך חכמה' שכוונת הירושלמי שהעקרון שהפדיון הוא על עשרים כסף - נלמד ממכירת יוסף.

ומוסיף ה'משך חכמה' שם ומעמיק יותר:

אמנם נראה על פי מה שדרשו ביתרו פרשה כט "אנכי הגדתי והושעתי והשמעתי": - אנכי הגדתי למצרים שברחתם, כדי שישמעו וירדפו וכו', והושעתי אתכם, שנאמר "ויושע ה'". והכוונה, כי אין שינוי רצון אצל השם יתברך, רק הכל בסיבוב הסיבות ועלילות בהשגחה נפלאה. וכאשר תבא צרה לאדם, וינצל ממנה בישועת

השם יתברך, אין זה שינוי חלילה ברצונו יתברך, רק היה גלוי לשם יתברך שהאדם צריך לבא להצרה ולהינצל ממנה. ובפרט יציאת מצרים, אשר הכנסתן למצרים היה בגזירה מוחלטת, ועל זה נכרת ברית בין הבתרים עם אברהם אבינו אשר היה צריך ליתן אותם בכור הברזל, לצרף אותן אשר יהיו נכנעין בטבען, ומוכשרים ליגע את נפשותם, וילמדו החכמות הרמות אשר התנוססו אז במצרים שהיתה הממלכה האדירה בתבל, ועוד טעמים כמוסים וגלויים לחכמת הבורא. לכן כאשר פסח ה' על כל בכור בבני ישראל, והרג כל בכור באדם ובבהמה אשר במצרים, שמזה ראו ההשגחה הפרטית ודביקות השם יתברך לנבראים השומרים דרכיו וחוקיו, ציוה לזכרון אשר יקדישו כל בכור באדם ובבהמה - ובזה נכלל גם ביאתן למצרים על ידי יוסף הבכור מרחל. וייחד את החמור לזכור את הכנסתן למצרים על ידי החמורים, כמו שמבואר בפרשת מקץ "וישאו שברם על חמוריהם", לרמוז שהכניסה למצרים עד היציאה היה שלשלת ארוכה סיבות שונות, אשר כולם כאחד התלכדו ללמד מפעלות תמים דעים, אשר הכל בהשגחה מיוחדת. ומאז מאבותם הנחיל אותם השם יתברך לסגולתו, וקדושתם וקרבתם להשם יתברך הוא מן צור חוצבנו - האבות. וכמו הבכור, אשר הוא קדוש מאליו בטבעו, כן לא פסקה ההשגחה מזרע האבות מתחילת כניסתן למצרים שעל ראשון עד יציאתן. ועל זה יורה קדוש בכור אדם ופטר חמור, ודו"ק.

אומר ה'משך חכמה': למה פודים דווקא חמור מבין כל בעלי החיים? מאחר ובואם למצרים היה על ידי חמורים שנאמר "וישאו את שברם על חמוריהם" (בראשית מב, כו), ומאז בואם למצרים ועד צאתם עברו הרבה גלגולים, ובכולם היתה השגחת ה' עליהם, מצד קדושתם וסגולתם, למרות שלא עשו שום דבר מצידם, כמו הבכור שקדושתו היא מאליו בלי שעשה דבר להתקדש. לכן בשניהם, באדם ובפטר חמור, יש קדושה מאליה וצריכה פדיון.

טעם נוסף למצוות פדיון פטר חמור: נמשלו בכורי מצרים לחמורים, ועל ידי פדיון פטר חמור משתחרר עם ישראל מהמצריות, מהטומאה והיצר של מצרים. מעין זה עולה מדברי הגר"א.

הגר"א נותן ביאור כללי לטעם מצוות הבכורה השונות שנצטינו בהם. מפרט הגר"א, שבענין הבכורה ישנם שלושה מצבים: א. פטר חמור - נאמר בו "תפדה בשה" - רמז לימי העליה וההתבגרות של האדם, שבהם הוא עלול לרדוף אחרי היצר כתמור.

ב. בכור שור (בהמה טהורה) - "בכור שורו הדר לו" - רמז לימי העמידה שהאדם נושא בעול כשור.

ג. בכור אדם - פדיון הבן לכהנים, כדי לשבור את היצר, ועליה במעלות הנפש.

אם כן, על פי דברי הגר"א, טעם למצוות פדיון פטר חמור: לצאת מהחמוריות, מהחמוריות, לנצח את היצר, לצאת מטומאת מצרים.

בטעם קדושת הבכורה באופן כללי, ישנם שני טעמים:

א. מובא בספרים הקדושים כי כל ראשית יש להקדישו לה' יתברך, ועל ידי זה מתברכים ומתקדשים השיירים של הראשית: ביכורים, בכורות, תרומות ומעשרות, חלה, ראשית הגז, קומץ המנחה.

כמו כן לגבי העיר יריחו שהיתה העיר הראשונה שנכבשה בארץ ישראל על ידי יהושע, נחשב הרכוש של העיר לחרם שאסור בהנאה, מאחר והיא העיר הראשונה שנכבשה, ולכן הוקדשה לה' עד שכאשר עכן לקח את הרכוש, נאמר שמתו כ-36 איש מישראל. על פי זה גם הבכור הוא קדוש כמו כל ראשית.

ב. מאחר והבכורות ניצלו במכת בכורות ממוות לכן יש בהם קדושה. רבי עקיבא איגר מביא טעם זה ושואל, אם כן, לכאורה בכלל זה גם בכור מאב, כי אף בכורות מאב מתו במכת בכורות, שנאמר "ומת כל בכור". אם כן, מדוע לא פודים גם בכור מאב בפדיון הבן? הרי גם בהם היה הנס!

כמו כן הקשה רבי עקיבא איגר: מדוע הוצרכו ישראל לתת דם על הפתח? והרי הקב"ה יודע בדיוק מי נמצא בבית! ועוד קשה: מדוע נאסר עליהם לצאת מפתח הבית? הרי הקב"ה מכיר ויודע מי יהודי ולא יפגע בו!

אלא, מתרץ רבי עקיבא איגר: על הבכורים מאב יש צורך בהבחנה גדולה, דבר שגלוי רק לקב"ה, לכן נאמר "אני ולא שרף", ואינו יכול למסור זאת לשליח. לעומת זאת, לגבי "בכור מאם" - דבר זה ניכר, ממילא ניתן רשות למשחית, לכן נאסר להם לצאת מפתח ביתם עד הבוקר. בדברים המסורים לקב"ה אין בזה נס כי הרי הקב"ה מכיר ויודע בעצמו הכל. אך לגבי ההצלה של הבכורים מאם שניתן לשליח, כאן היה נס וצריך פדיון.

מו"ר הרב יעקב רוזנטל זצ"ל שם לב לעובדה כי חלק ניכר מהאנשים שנפטרים צעירים ממחלות ותאונות ה' ירחם - היו בכורים! על כן הוא עודד הרבה בכורים לברר האם עשו להם פדיון בילדותם, ואם לא - היה שולחם לפדות את עצמם, ובכך להצילם, היות ויש בהם קדושת בכור, וכל עוד לא פדו עצמם ישנה עליהם ח"ו קפידא.

כעין זה מספר ר' חיים פאלג'י, בספרו 'רוח חיים', על אדם שהיה חולה מסוכן, וכאשר הרב חיים ביקרו והעלה את ענין "הפדיון" התערר לפדות עצמו אצל כהן, ואכן נתן חמש סלעים ומיד נרפא!

הרמב"ן מחדש שמצוות פטר חמור נוהגת רק בארץ (שמות יג, יא):

והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני - בעבור כי מצות פטר חמור איננה נוהגת אלא בארץ. ועל דרך הפשט קדש לי כל בכור, כל הנמצאים בישראל היום, כי בעבור שפדאם ממות בהכותו בארץ מצרים צוה שיהיו קדושים לו לעבוד את עבודת ה' לכל אשר יצוה בהם, ולא צוה להם עתה פדיון עד שהחליפם בלויים וצוה בפדיון העודפים, אבל המצוה בנולדים לא נהגה במדבר, וצוה כי כאשר יבאו אל הארץ תנהג באדם ובבהמה ובפטר חמור וצוה בפדיונם לדורות.

אולם, דברי הרמב"ן הם לכאורה בניגוד לגמרא בקידושין (ל"ז ע"א): "פטר חמור דכתיב בהן ביאה, ונוהגין בין בארץ בין בחוצץ לארץ!".

הגמרא אומרת שמצוה זו נוהגת בכל מקום, וכך נפסק גם להלכה בשולחן ערוך (יורה דעה שכא, א): "בכור בהמה טמאה נוהג בכל מקום ובכל זמן. ואינו נוהג אלא בחמורים".

מבאר החיד"א: כוונת הרמב"ן שנוהגת בארץ לאפוקי שאינה נוהגת במדבר קודם שבאו לארץ ישראל. מאז בואם לארץ נוהגת בכל מקום.

מצוות פטר חמור היא נדירה מאוד. ישנם רבנים המעוניינים לעשות מצוות נדירות, ומידי פעם שומעים על קיום המצוה.

יהי רצון שנוזכה במהרה לבנין המקדש אכ"ר.